

УДК 37.013.42

Лариса Рень

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОФІЛАКТИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ ВУЛИЦІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей волонтерської діяльності у профілактичній роботі з дітьми вулиці, визначено роль та основні проблеми у волонтерській діяльності із цією категорією неповнолітніх.

Ключові слова: волонтерська діяльність, діти вулиці, метод «рівний-рівному», вулична соціальна робота, ресоціалізація.

Стаття посвячена дослідженню особливостей волонтерської діяльності в профілактичній роботі з дітьми вулиці, визначено роль та основні проблеми в волонтерській діяльності з цією категорією неповнолітніх.

Ключевые слова: волонтерская деятельность, дети улицы, метод «равный-равному», уличная социальная работа, ресоциализация.

The article is devoted to research of the volunteer activity's peculiarity in the prevention work with street children, the role and main problems in the volunteer activity with this minors' category are defined.

Key words: volunteer activity, street children, peer-education, outreach work, resocialization.

Постановка проблеми. Зростання соціального неблагополуччя в суспільстві стало прогресуючою тенденцією, що загрожує майбутньому нашої країни. Матеріальна незабезпеченість, соціальна нестабільність, культурні деформації в суспільстві викликали серйозні порушення в системі дитячо-батьківських стосунків. Унаслідок цього характерними ознаками існування багатьох українських сімей є послаблення батьківських почуттів, деформація моральних цінностей, безвідповідальне, апатичне ставлення членів сім'ї один до одного, жорстокість, деструктивна поведінка одного чи обох батьків.

Означені тенденції мають негативні наслідки для формування особистості дітей та підлітків і неминуче ведуть до соціальної дезадаптації, що проявляється в різноманітних відхиленнях – бездоглядності, безпритульності, делінквентній та адитивній поведінці неповнолітніх. Кризові явища в сім'ї та суспільстві провокують появу різних видів сімейного неблагополуччя, а відтак – дітей групи ризику, соціальних сиріт. У зв'язку з цим у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. науковці визнають поширення феномену *діти вулиці*.

За визначенням Дитячого Фонду Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), до дітей вулиці належать:

- діти, які не спілкуються зі своїми сім'ями, живуть у тимчасових помешканнях (покинутих будинках) або не мають взагалі постійного житла і кожен раз ночують у новому місці; їхніми першочерговими потребами є фізіологічне виживання і пошук житла (безпритульні діти);
- діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселення житла, безробіття батьків, експлуатацію та різні види насилля (фізичне, сексуальне, психічне) проводять більшу частину дня, а іноді й ночі, на вулиці (бездоглядні діти);
- діти – вихованці інтернатів та притулків, які з різних причин втекли із них і перебувають на вулиці (діти, які перебувають під опікою держави) [8, с. 376].

За різними даними в Україні нараховується до 100 тис. дітей вулиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз причин феномену *діти вулиці* дозволяє констатувати, що вони коріняться перш за все в сім'ї (асоціальний спосіб життя батьків, жорстоке поводження з дитиною, байдуже ставлення до неї), а також неефективній організації та безсистемному проведенні профілактичної роботи соціальними службами та спеціальними інституціями

за місцем проживання дітей. Організація служби волонтерської діяльності на базі інституцій, що надають соціально-педагогічну допомогу дітям вулиці, на нашу думку, є важливим заходом, який сприятиме профілактичній роботі з цією категорією неповнолітніх.

Дослідженням особливостей волонтерської діяльності займалися українські науковці І. Зверева, Г. Лактіонова, А. Капська, О. Карпенко, С. Харченко. У наукових працях О. Безпалько, Р. Вайноли, Н. Заверико визначено технології залучення та підготовки молоді до волонтерської діяльності. З. Бондаренко та Т. Лях у своїх дисертаційних дослідженнях розкрили специфіку студентської волонтерської діяльності. Російська дослідниця Є. Холостова звернула увагу на необхідність функціонування волонтерського підрозділу в соціально-педагогічній діяльності з дезадаптованими дітьми. Однак бракує наукових доробків щодо аналізу волонтерської діяльності у профілактичній роботі з дітьми вулиці, що й окреслюється як мета написання статті.

Виклад основного матеріалу. Проблема вуличних дітей має міжвідомчий характер, чим ускладнюється профілактична робота з цією категорією неповнолітніх. Запропонована нами модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації дітей вулиці є теоретичною спробою реорганізації існуючої системи державних закладів у своєрідний комплекс [3]. Важливим структурним підрозділом такого комплексу ми визначили відділ волонтерської роботи.

Світовою практикою вже доведено, що ефективній діяльності будь-якої організації сприяє залучення волонтерів – людей різного віку, які готові допомагати задля самореалізації, покликання, бажання сприяти вирішенню існуючих соціальних проблем, не чекаючи за це матеріальної винагороди [3, с. 66]. Роль волонтерства в соціальній сфері визнана на державному рівні, що знаходить своє підтвердження в окремих законодавчих документах, зокрема в законах України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», у яких добровільна праця волонтерів визначається як необхідна та суспільно корисна.

Вивчення складу волонтерських груп при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді науковцями Українського інституту соціальних досліджень дало підстави розподілити волонтерів на чотири групи:

перша група – підлітки та юнаки, учні старших класів шкіл та середніх спеціальних закладів, які складають актив різних груп ССМ;

друга група – студенти вищих навчальних закладів (переважно з відділень педагогіки, психології, соціальної роботи / соціальної педагогіки), які звертаються до Центрів ССМ з приводу практичної допомоги в навчанні за профілем діяльності центрів або проходять у центрах навчальну практику;

третья група – батьки проблемних дітей та підлітків (дітей-інвалідів, неповнолітніх, котрі входять до груп ризику: девіантної, адитивної поведінки та ін.), які об'єднуються в групи самопомогі;

четверта група – волонтери-фахівці (психологи, педагоги, соціальні працівники, юристи, лікарі), які надають консультативну допомогу соціальним працівникам, іншим волонтерам або практично допомагають клієнтам соціальних служб [8, с. 181–182].

Надзвичайно важливою у волонтерській діяльності є участь людей, які самі потребують допомоги (самотні пенсіонери, люди з особливими потребами, малозабезпечені тощо). Таку категорію волонтерів можна виділити в окрему групу. Допомагаючи іншим, вони стають упевненішими у своїх силах, здібностях, опановують нові навички і встановлюють нові соціальні зв'язки [4, с. 41]. Безумовно, у соціально-педагогічній допомозі дітям вулиці важливою є участь кожної з вище описаних груп. Люди, що налаштовані на допомогу іншим задля морального задоволення, зроблять свій внесок у цей складний процес.

Особливість волонтерського руху в Україні полягає в тому, що найчисельнішою групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є учнівська та студентська молодь. Участь молодих людей у волонтерському русі дає їм змогу зробити особистий внесок у розв'язання соціальних проблем, випробувати свої

можливості, беручи участь у проектах і програмах соціально-педагогічної спрямованості [5]. Волонтерська діяльність сприяє формуванню в молодій людині таких важливих якостей, як милосердя, відповідальність за себе та за доручену справу, почуття самоповаги та гуманного, толерантного ставлення до інших, формує важливі для дорослого життя знання, уміння та навички. Таким чином, волонтерська діяльність є необхідною та корисною як об'єктам соціально-педагогічного впливу, так і особам, що здійснюють цей вплив.

Профілактична робота з дітьми вулиці визначається нами як цілеспрямована системна діяльність, націлена на оптимізацію соціальної ситуації бездоглядних та безпритульних дітей, тобто відновлення в дітей сімейних, міжособистісних, соціальних зв'язків шляхом включення їх у нові розвивальні умови. Особливістю профілактичної роботи з дітьми вулиці є те, що вона може (і повинна!) бути організована як на вулиці (позаінституційна сфера), так і у відповідному закладі (інституційна сфера).

Організація добровільної соціальної роботи з дітьми вулиці виконує головне завдання – надання соціальної допомоги та підтримки дітям, що опинилися на вулиці в соціально небезпечній ситуації, захист дітей від деструктивного впливу відкритого соціального середовища. Значна частина дітей вулиці потребує захисту дорослих. Життя на вулиці спонукає їх до злочинної поведінки. Захистити їх – значить врятувати від негативного впливу вулиці, жорстокого поводження, попередити їх злочинну поведінку, надати притулок, доцільне навчання та виховання, допомогти самовизначитися в житті [6, с. 167]. Важливим для організації профілактичної роботи з дітьми вулиці є усвідомлення волонтерами того, що в цих дітей спостерігаються деформації у всіх напрямках розвитку, що перешкоджають процесу соціалізації: затримка розумового та особистісного розвитку, погіршення стану здоров'я, схильність до вживання наркотичних та психотропних речовин, ранній сексуальний досвід.

Волонтери можуть брати активну участь у таких профілактичних заходах

за місцем проживання неповнолітніх, що є групою ризику щодо дитячої бездоглядності та безпритульності: виявленні цих категорій дітей у сім'ях мікрорайону, у місцевих «тусовках» та супроводі їх у заклади інституційної сфери; заходах з нейтралізації негативного впливу з боку найближчого оточення дитини шляхом організації дозвіллевої діяльності; організації клубних об'єднань; навчанні підлітків навичок організації свого вільного часу та ін. Також волонтери можуть виконувати разові доручення, допомагати в оформленні документів на дітей, бути репетиторами в оволодінні шкільно. програмою.

Як показує вивчення, не всі діти вулиці готові до ресоціалізації. Саме на усвідомлення неповнолітніми небезпеки перебування в позаінституційній сфері та поступове залучення дітей з вулиці до спеціалізованих центрів спрямована аутріч-робота (вулична соціальна робота). Вулична соціальна робота є доцільною та ефективною, коли вона розглядається як ланка у профілактичній роботі з дітьми вулиці, що має на меті не лише матеріальну підтримку неповнолітніх, а й реінтеграцію їх у соціум. Таким чином, метою аутріч-роботи є встановлення контакту з вуличними дітьми, мотивація та залучення їх до отримання послуг у закладах соціальної сфери, а також профілактика розповсюдження ВІЛ/СНІДу, інфекцій, що передаються статевим шляхом, оскільки бездоглядні та безпритульні діти є групою ризику щодо цих проблем.

Взаємодія з вуличними дітьми вимагає від волонтерів знання принципів соціальної роботи в позаінституційній сфері. Фахівці Інтернаціонального Союзу (Німеччина) принципи вуличної роботи формулюють так: цілеспрямований пошук контактів із молодими людьми; простота і гнучкість пропонованих заходів; орієнтація на нестатки клієнтів; добровільність звернення клієнтів за допомогою; захист довіри й анонімності клієнтів; обов'язковість і стабільність надання допомоги [2, с. 61]. М. Шакурова акцентує увагу на таких принципах: дотримання інтересів неповнолітнього, добровільності, прийняття цінності іншої людини, довіри, відкритості, єдиної команди [9, с. 218–219].

У соціальній роботі з дітьми вулиці, особливо в аутич-роботі, досить ефективним зарекомендував себе метод «рівний–рівному» (peer-education), що визначається як засіб передачі достовірної, соціально значущої інформації під час неформального або особливим способом організованого спілкування в соціальній групі людей, рівних за якоюсь певною ознакою (вік, інтереси, цінності, потреби, проблеми тощо) [8, с. 124]. У соціально-педагогічній літературі утвердилося сприйняття методу «рівний–рівному» переважно як способу передачі соціально значущої інформації спеціально підготовленими підлітками рівним собі особам за віком [1, с. 18]. У профілактичній роботі з дітьми вулиці реалізовувати цей метод можуть підлітки («рівні» за віком) та клієнти спеціалізованих закладів для бездоглядних та безпритульних дітей («рівні» за життєвою ситуацією, проблемами).

Метод «рівний-рівному» як спосіб навчання однолітків та людей, рівних за певними ознаками, має переваги: знання цінностей і вимог соціальної групи, у якій здійснюється спілкування; високий ступінь довіри; рівність у взаєминах; схожий внутрішній світ, досвід, схоже ставлення до проблеми; однаковий рівень (освітній, культурний, соціальний тощо); молоді люди розуміють один одного, використовуючи невербальні та вербальні засоби спілкування (наприклад, сленг), а дорослому необхідно досконало знати (а значить, вивчити) мову молодіжного спілкування; підвищена самооцінка та впевненість у собі, почуття власної гідності та віри в себе не тільки в підлітків-інструкторів, які виступають у ролі вихователів, а й у тих, із ким вони працюють [8, с. 125–126].

Участь підлітків, студентів у волонтерській діяльності має особливе значення для аутич-роботи, оскільки волонтери можуть допомагати працівникам закладу у пошуку нових місць дислокації бездоглядних та безпритульних дітей («сайтів», «тусовок»), їм простіше встановлювати контакт із ними. До того ж, волонтери можуть мати знання з впровадження новітніх технологій, а також, за словами практиків, «мати свіжий погляд» на ту чи іншу проблему.

Сутність добровільної соціальної роботи можна розглядати з позиції ролі

молодих громадян у вирішенні соціальних проблем. Умовами залучення волонтерів до соціальної роботи з дітьми вулиці можуть бути:

– участь у короткочасному розв’язанні соціальних проблем бездоглядних та безпритульних дітей при проведенні одноразових акцій, заходів, свят;

– включення в систематичну діяльність із цією категорією неповнолітніх за допомогою організації спеціалістами добровільної діяльності.

Як зазначають фахівці, нині організація роботи волонтерів у державних та громадських організаціях виходить на якісно новий рівень. Порівняно з минулими роками актуалізується питання менеджменту волонтерських програм, відпрацьовуються механізми залучення волонтерів до різних напрямів соціально-педагогічної діяльності. У деяких громадських організаціях серед співробітників є людина, яка займає посаду «менеджер волонтерів» [4, с. 45].

У добровільній роботі з дітьми вулиці, на нашу думку, не вистачає спеціальних програм підготовки волонтерів, що забезпечували б систематичну та цілеспрямовану взаємодію з цією категорією неповнолітніх. Такого висновку ми дійшли, досліджуючи діяльність інституцій соціальної сфери у містах Чернігові та Ніжині.

Підготовку волонтерів здійснює Чернігівський міський центр соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді. Програми, за якими навчаються волонтери, орієнтовані переважно на підготовку волонтерів до роботи з формування здорового способу життя в умовах школи. Як показало наше вивчення, волонтерами притулків для дітей у Чернігові та Ніжині є студенти психолого-педагогічних факультетів упродовж запланованої навчальним планом практики. Студентська волонтерська практика є важливим кроком до становлення професіонала, адже волонтер може спробувати себе в тій чи іншій ролі в соціально-педагогічній діяльності.

Студенти-волонтери долучаються до соціально-педагогічного процесу у притулку, іноді виступають з ініціативою впровадження власних проектів. Вихованці притулків охоче беруть участь у

пропонованих студентами акціях, встановлюють довірливі стосунки з ними. Однак, як зазначають фахівці, ефективна робота волонтерів у притулках ускладнюється відсутністю спеціалізованого підрозділу, що спрямовував би їх діяльність. Наразі результативна соціально-педагогічна діяльність волонтерів у притулках скоріше виняток, ніж правило.

Показником ефективності профілактичної роботи з дітьми вулиці є залучення їх до волонтерської діяльності. Діти, які мають досвід бездоглядності, життя на вулиці і стали на шлях ресоціалізації, можуть бути позитивним прикладом для безпритульних неповнолітніх. Волонтерська діяльність такої дитини свідчить про усвідомлення власних проблем і бажання допомогти іншим уникнути подібних помилок. За допомогою добровільної діяльності відбувається подальше закріплення просоціальних норм та цінностей, що позитивно впливає на особистість неповнолітнього, який має довід вуличного життя. У своїй соціально-педагогічній практиці нам довелося спостерігати ситуацію, коли дитина з позиції об'єкта соціально-педагогічного впливу зайняла позицію суб'єкта та завдяки волонтерській діяльності працювала.

Висновки. Отже, волонтерська соціальна робота з дітьми вулиці дає можливість підліткам, юнакам та дівчатам зробити внесок у вирішення надзвичайно складної проблеми – профілактики соціального неблагополуччя підлітків, які внаслідок бездоглядності піддаються ризику соціальної деградації. Молодіжні ініціативи в соціальній допомозі *дітям вулиці* сприяють не лише реалізації їх особистісного потенціалу, але й оздоровленню соціального середовища суспільства взагалі.

Організація профілактичної роботи волонтерів з дітьми вулиці має певні проблеми, пов'язані з відсутністю практичного досвіду, недостатньою психологічною грамотністю, незнанням деяких спеціальних прийомів та методів роботи з цією категорією неповнолітніх. Вирішенню окреслених проблем має сприяти розробка та впровадження спеціальних програм підготовки волонтерів до роботи з дітьми вулиці, що і визначається нами як перспектива подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика: Навчальний посібник / Р.Х. Вайнола; за ред. проф. С.О. Сисоевої. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 134 с.
2. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти / [упоряд.: О. Главник, Н. Комарова]. – К.: Главник, 2006. – 112 с. – (Бібліотечка соціального працівника).
3. Завацька Л.М. Перспективна модель Центру профілактики та соціально-психологічної реабілітації для дітей вулиці / Л.М. Завацька, Л.В. Рень // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2009. – № 1. – С. 59–68.
4. Лях Т.Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Т.Л. Лях. – Луганськ, 2009. – 22 с.
5. Лях Т.Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп / Тетяна Леонідівна Лях // Науковий часопис імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 5. (Частина II). – С. 40–45.
6. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник / Л.В. Мардахаев – М.: Гардарики, 2005. – 269 с.
7. Соціальна педагогіка: Мала енциклопедія / [заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
8. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник: [4-те вид. випр. та доп.] / А.Й. Капська, О.В. Безпалько; Р.Х. Вайнола та ін. / [за ред. проф. А.Й. Капської] – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
9. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога / М.В. Шакурова – М.: Академия, 2002. – 272 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Рень Лариса Василівна – аспірантка кафедри соціальної педагогіки психолого-педагогічного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.